

גן העדן הקמבריוני

כמו עובר המתרקם אל אדם מלוא־קומה, כך המין האנושי התפתח מתוך בריאה שראשיתה תוהו ובוהו והשלמתה בבחירת אברהם. קריאה מחודשת בפרקי בראשית, לאור מסורות ספר יצירה וממצאי המדע

”גן נעול, אֶחָתִי כָלָה – גַּל נְעוּלָ! מְעַיֵן חֲתוּם” (שיר השירים ד', יב)

בשלהי המאה ה־19, בזמן שרק עלתה תורת האבולוציה על לב, הגה אַרְנֶסְט הֶקֶל תיאוריה רבת השראה הידועה בשם ”החוק הֶבְיוֹגְנִי”. תיאוריה זו זיהתה מתאם בין שלבי האבולוציה של מין האדם, כפי שתיאר אותם דרווין, לבין שלבי ההתפתחות של כל אחת ואחד מאיתנו. בטענה הציורית כי ”הֶאֱוֹנְטוֹגְנִי (הפרט) מחדש את הֶפְּלוֹגְנִי (המין)” הצביע חוקר הטבע על דמיון בין פְּיֶסְתָּה ראשונית ברחם האישה לבין בעלי החיים הראשונים במצולות הים הקמבריוני¹ לפני כ־500 מיליון שנה, וכך – שלב אחר שלב – עד לצמיחת נזר הבריאה: אדם זקוף, מדבר.

ניתן, אם כן, לדמות שתי אילוסטרציות שונות תחת הכותרת ”התפתחות האדם”. כרזה במוזיאון להיסטוריה של הטבע תתאר התפתחות זו כאבולוציה של מיני חיים מספוג קדום להומו ספיאנס. כרזה בפקולטה לרפואה תתאר אותה מהפריה של ביצית לבגרות מינית. מגוון היצורים לאורך שרשרת ההתפתחות דומה בין הפרזות, אך רובם ככולם רחוקים מאנושיות, מדמות האדם המוכר לנו, השלם והגמור. ועדיין ראויים הם לכותרת הכרזה – ”התפתחות האדם” – בזכות הגנום האנושי המוטמע בהם.

ואכן, כשאישה נכנסת להריון, אנו מתייחסים ליצור התולעי הזעיר בבטנה כאל אדם, על שם סופו. כפי שאומרת הגמרא ”איזה הוא אדם שהוא אֶפְאָדָם?”² הוא אומר זה עובר במעי אימו”.² ברוח החוק הֶבְיוֹגְנִי נוסיף אנו כי אף שנהוג לייחס את השם אדם רק להומו ספיאנס, ניתן להחיל שם זה – באופן רעיוני – גם על היצור החי הראשון

איתן דור-שב הוא אסטרטג תקשורת, אומן וחוקר מקרא.

ששחה בבטן הים הקדמוני – הוא הניצן האבולוציוני של כלנו. כמו ביצית מופרית ברחם, יצור רכיכה קדמוני זה שאף גם הוא, מראש, לכלל אדם.

מאמר זה מבקש לעסוק בהתפתחות האדם כפי שהיא מתוארת בשתי הכרזות הנזכרות לעיל, אך לא על מנת לחדש משהו בתחום הרפואה או האבולוציה, אלא כדי לשפוך אור על מעשה בראשית המתואר במקרא, בזוג סיפורי הבריאה, ולהבין את מסריו ומשליו. באמצעות התחקות אחר שלבי ההתפתחות האבולוציוניים, והתפתחות העובר המקבילה להם, נוכל להבין טוב יותר את הופעת האדם המתוארת בבראשית – לא רק בפרק התמציתי המונה את שבעת ימי הבריאה, פרק א', אלא גם בסיפור הרחב הנפרש מפרק ב' ועד להופעת אברהם העברי – סיפור שנטען שהוא מקביל לתיאור הבריאה הראשון. הדואליות במשמעות המושג 'אדם' היא הסוד שיפייס בין סיפורי הבריאה.

יש לנו אפוא עניין מורכב וימרה לא פשוטה, המובילים למאמר אשר מבקש שינוי פרדיגמה וקריאה בשימת לב. אף שפתחנו בביווגיה, טענתו העיקרית של המאמר היא פרשנית, או שמא מיתית או מיסטית. היא בנויה על ארבעה עמודים, קווי מתאר שיקלו לעקוב אחר המהלך הרעיוני:

וְהָיָה לְאַרְבַּעַת יָמִים

עמוד ראשון: סיפור הבריאה השני של המקרא, הסיפור המתחיל בסיפור גן העדן של פרק ב' (להבדיל מסיפור הבריאה הראשון, המתחיל ב'בראשית' ומסתיים ב'ויכלו') – סיפור זה מסתיים רק עם הופעתו של אברהם ולא, כמקובל לחשוב, בגירוש המקולל מהגן. לפי הקריאה המוצעת, גם האירועים שלאחר הגירוש, כמו תיבת נוח ומגדל בבל, הם עדיין חלק מסיפור הבריאה השני, חלק מתהליך יצירת העולם. גם הם ממחיזים אפוא שלבים בהתפתחות הטבע ובעלי החיים, וזאת עד להשלמת הבריאה – יצירתו של האדם השלם שאליו כיוון האל מבראשית. אדם זה איננו האיש של חוה וגם לא הצדיק של המבול. נזר הבריאה האמיתי הוא אברהם, האדם הראשון שגילה את האל מדעתו ונבחר להיות לו לעם. רק בהארה של ענק-רוח זה מסתיימת בריאת הטבע ומתחיל מסע האמונה.

לכן מגדל בבל ותיבת נוח הם אלגוריים, מיתולוגיים אפילו, לא פחות מהנחש המדבר ומעצי הקסמים של גן העדן; הם טרם התרחשו במציאות הטבעית שלנו. רק בציווי "לך לך" מסתיימת האלגוריה ומתחילה ההיסטוריה, הריאליה;³ רק אז מתחיל המקרא לדבר על דמויות קונקרטריות, ורק אז מתחיל לתקתק שרון הזמן המוכר לנו.

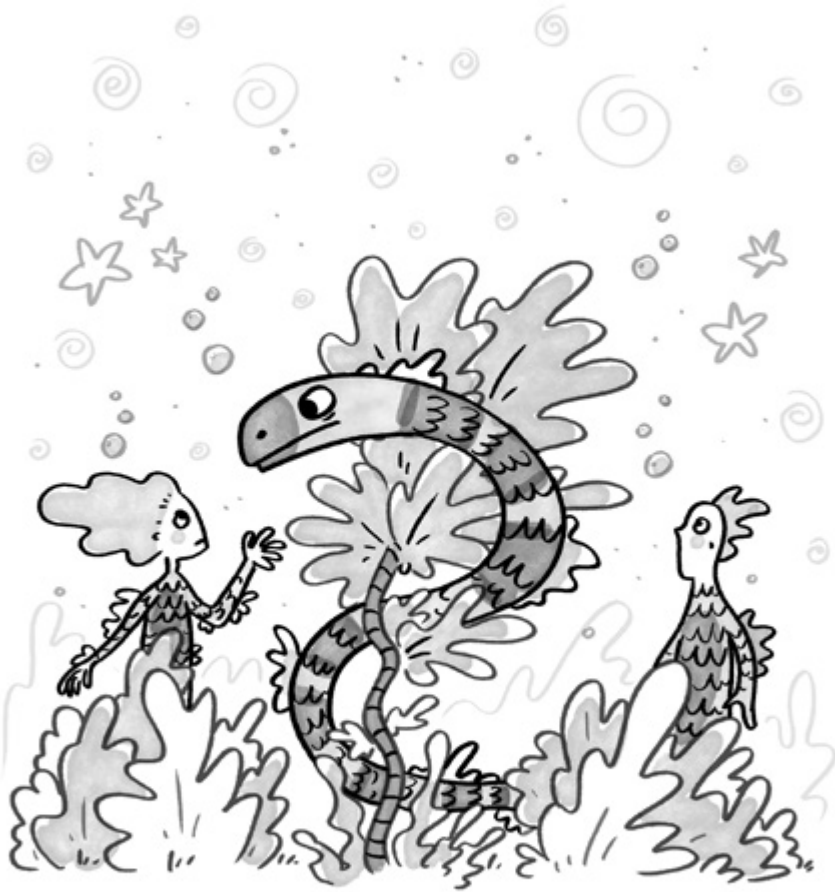
עמוד שני: קיים מתאם עקבי בין שני סיפורי הבריאה של המקרא; כך שאל רגע התגלות האל לאברהם, רגע סיום שבוע היצירה, מתנקזים שני הסיפורים כאחד – פרק א' במסלול מקוצר, ופרקים ב'–י"א במסלול מורחב. במילים אחרות, תיאור שבעת הימים שראינו בו סיפור בריאה ראשון אינו אלא תקציר; ואילו סיפור הבריאה

של גן עדן, זה שראינו בו תיאור בריאה חלופי, מהווה הרחבה של אותם שבעה ימים בדיוק, כסדרם, יום אחר יום. בהיותם חלק מסיפור הבריאה השני, כל האירועים מקיין והבל עד אברהם התרחשו עדיין בתוככי שבעת הימים לספירת סיפור הבריאה הראשון. ההבדל הבולט הוא שהתקציר (פרק א) כתוב במונחי פילוסופיית טבע, כמו הרצאה מדעית; ואילו סיפור הבריאה המורחב (פרקים ב-יב) כתוב כסיפור אלגורי; כמחזה על במה.

עמוד שלישי: התיאור הכפול של הבריאה במקרא משקף גם את תהליך הבריאה הפרטי של כל בן אנוש. הצנת נשמתו של האדם בגן העדן משקפת את רגע ההפריה – את רגע ניצוץ האש בין הזרע לביצית. גן העדן עצמו הוא משל לרחם ולהתפתחות הקורית בו. רגע הגירוש הוא רגע הלידה, כאשר "לְהֵט הַחֶרֶב הַמֵּתֶּהֶפֶת" מנתקת את חבל הטבור. שלבי ההתפתחות של יילוד מומחזים בסצנות שלאחר הגירוש, עד הגיעו של האדם לבגרות מינית – כאשר מכניס האל את נוח לעול מצוות. אברהם מציין את רגע הכלולות; הנשיקה בין הנשמה לבין יוצרה. על דימוי מעשה בראשית להריון מעיד גם הפיוט החוזר בתפילות ראש השנה: "הַיּוֹם הָרַת עוֹלָם".

עמוד רביעי: קיים מתאם בין תיאור התפתחות החיים בזוג סיפורי הבריאה של התנ"ך לבין האבולוציה הביולוגית. יותר מזה: לטענתי, לא ניתן להבין אל נכון את התנ"ך, כלומר את האלגוריה של סיפור גן העדן והמשכו, ללא התובנות שמדע זה מספק. הישענות על מדעי הטבע הכרחית לפיצוח התנ"ך לא פחות מאשר הישענות על ארכיאולוגיה, בוטניקה והיסטוריה לזיהוי של מקומות, צמחים ומלכי עמים המוזכרים בו. הפחת הנשמה, לדוגמה, תסביר את ה"מפץ הקמבריוני", עץ הדעת יתברר כמשל לעמוד השדרה שהתפתח אצל חולייתנים, הפיתוי של חוה ימחזי את התעוררות המוח הזוחלי, קללת הנחש תשקף את עליית הזוחלים מהים, גזר דינם של אדם וחוה יגדיר את מאפייני הקיום של יונקים ביבשה, אנוש יגלה את האש, המבול ימשיל את הסלקציה של עידן הקרח, וכן הלאה.

אלו אפוא ארבע הטענות הפרשניות הראשיות שמאמר זה ינסה לבסס. כפי שמדגימה הטבלה להלן, הן יוצרות ארבעה קווים מקבילים של התפתחות, שאותם נשזור יחד לכל עידן בבריאה: הציר הראשון, השלד, יהיה מספור הימים התקצירי של פרק א'. הציר השני יצימד את הפרקים הרלוונטיים לכל אחד מימי הבריאה מתוך סיפור הבריאה השני. הציר השלישי הוא ציר שלבי ההתפתחות של ולד. והציר הרביעי אבולוציוני – התפתחות המין האנושי.

התפתחות המינים	התפתחות היילוד	בראשית ב-יא	בראשית א	
המפץ הגדול		(לא מופיע)	בריאת האור	יום א
עידן הארכאיקון	רחם	הצפת האד	היקוות המים	יום ב
עידן הפרוטרוזואיקון	הזרעה	נטיעת הגן	בריאת הצומח	יום ג
המפץ הקמבריוני	עיבור	איש ואישה	בריאת המאורות	יום ד
עידן הפלאוזואיקון	הריון	נחש עץ הדעת	בריאת הזוחלים ושאר חיות המים	יום ה
עידן המזוזואיקון והמשכו	התבגרות	מהגירוש עד סוף המבול	בריאת היונקים ושאר חיות היבשה	יום ו
העידן ההולוקני	כלולות	מברית הקשת עד אברהם	מנוחת השבת	יום ז

*

המקור לקריאה המוצעת הוא פירוש לספר יצירה, הטקסט המכונן של תורת הסוד העברית. ספר יצירה מפרט כסדרם את ארבעת ימי הבריאה הראשונים, עד להשלמת בריאת מערך המאורות. בנקודה זו קופץ הספר לפסקת סיום דרמטית על הארתו העצמית של אברהם. בפרשנות שהניבה את המאמר, קפיצה זו היא רמז לכך שאברהם הוא אשר מסיים את ה"יצירה" שהספר עוסק בה – שבעת הימים של יצירת האדם. על הקורא בספר יצירה להיכנס לנעליו של אברהם ולהשלים מדעתו את הקשר שבין שני סיפורי המקרא (שהרי ספר יצירה דילג ביניהם), וכן את חלוקת הפרקים של שלושת הימים האחרונים.⁴ על כך, נוסיף ונטען, רומז גם מדרש בראשית רבה; סיפור הבריאה השני פותח במילים "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם", והמדרש מחדד לגבי המילה האחרונה: "אותיות באברהם"⁵, כלומר שסיפור הבריאה שמתחיל בהבראם נמתח עד אברהם. המילה "תולדות" מלשון לידה היא, לכן מה שמומחז בסיפור הבריאה השני הוא דווקא תהליך התפתחות גנאלוגי; התפתחות המינים עד לאדם השלם.

מבחינה פרשנית, נשענת הקריאה במאמר על מספר נקודות מפתח אותן לימד אברהם אחר – הפרשן אברהם אבן עזרא. אלו נוגעות הן לסיפור הבריאה הראשון (מתי מתחלפים היום השני והשלישי), והן לסיפור השני (מה נברא קודם, האדם או עצי הגן). ללא האומץ הפרשני של האבן עזרא לא ניתן היה להציף את המתאם שבין

הסינופסיס בפרק א', מודל שבעת הימים, לבין ההרחבה האלגורית של סיפור גן העדן. קשה להימנע מתחושה כי פרשן מיסטי זה מימי הביניים כיוון אותנו ברמזיו – כי ממתיק סוד היה – אל חשיפת המתאם. אברהם אבן עזרא וספר יצירה כאחד יאתגרו אותנו בקריאה תנ"כית שיש בה מן האסטרולוגיה; מאמר זה מאמץ את גישתם כי המקרא נכתב מתוך תפיסת עולם המייחסת תודעה וכוחות למאורות.

אך למרות השפעתם של מקורות אלו על המחבר, המדד העיקרי לפיו ניתן לשפוט את התזה היא צלילות המכלול. מצד אחד, רעיון הזיקה בין סיפורי הבריאה מאיר נקודות פרטניות רבות בפירוש הטקסט. מצד שני, גם אם נשארות שאלות סתומות, שלא אגע בהן, התקווה היא כי לאור המכלול צפה ועולה מול עינינו קונסטרוקציה רעיונית בעלת כוח משל עצמה, כזו שראויה לעלות לדיון מתוך אספקלריה של פתרון שלם. ומי יודע? אפשר שגם הקשיים יפתרו בהמשך.

המרקן הקדום

פירוט תהליך הבריאה של שני הימים הראשונים מופיע רק בתקציר הבריאה של פרק א': המפץ הגדול – "יהי אור" – מתואר ביום הראשון, ואחריו, ביום השני, מגיע השלב שנקרא במדע "האינפלציה הקוסמית": חלקיק זמן משוער שבו חווה היקום התרחבות מהירה לאין שיעור.

בשלב זה אכן נוצר חלל "בין מים למים" כמתואר במקרא, כלומר בין זרמי החלקיקים של היקום הצעיר – זרמי פלזמה הידועים בפזיקה כ"מים מגנטיים". חלל היקום שנפער באינפלציה הקוסמית גרם לזרמי פלזמה אלו להיפרד לערפיליות ולהסתחרר לגלקסיות – בבחינת "יהי מבדיל בין נביולה לנביולה". [במאמר זה הרשיתי לעצמי לערב פרשנות בלשון הכתוב לכלל פרפרזה. במקרים אלה עיטתי את ה'ציטוט' בגרש יחיד, להבדיל מן הפסוקים המקוריים העטורים גרשיים]. פרומיל של מים מגנטיים אלו, אותו פרומיל "אשר מתחת לרקיע", התגבש לכדור הארץ שלנו, והשאר, "אשר מעל לרקיע"⁶, נפרש לאינסוף כוכבים. יום הבריאה השני מסתיים אחרי שה"מים" התחתונים נקוו אל מקום אחד, כלומר אחרי שנהר החלקיקים קרס לתוך עצמו בכוח הכבידה – תהליך אשר קרם מעטפת על פני כוכב הלכת. אז עובר הפוקוס מהיקום הכללי לכדור הארץ. במעמד זה גם המונח "מים" מוגדר מחדש, הפעם כאלה המוכרים לנו מן הטבע.⁷ בתום יום זה יש לכוכב הלכת קרום יבשתי פורה שעליו אוקיינוס חם – מצע (הפיטט) מתהווה להיווצרות אורגניזמים.

סיפור גן העדן נכנס בנקודה זו. כאשר הוא פותח בפסוק "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם, בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְיָ אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם" היום שעליו הוא מצביע הוא דווקא יום הבריאה השני. ובאמת, כאשר 'שמים וארץ' נזכרים כאן, משמעותם שונה מזו שהייתה להם בפסוק הראשון של פרק א'. לעניין הבריאה יש מאין, משמעות המושגים הייתה הממד המטפיזי ("בראשית ברא אלוהים את השמיים") והממד הפיזי ("ואת

הארץ"). אך לאחר התגבשות כוכב הלכת מגדיר המקרא מונחים אלו מחדש, ומקבע את משמעותם השגורה בפינו: חופת הכוכבים כפי שהיא נצפית מפה אימצה את התואר שמיים ("וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְרִקִיעַ שָׁמַיִם"); היבשה, על פני כוכב הלכת, אימצה את התואר ארץ ("וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַיַבֶּשֶׁת אֶרֶץ").⁸ בפסוקי הגדרתם מחדש מופיע זוג המילים ללא יידוע, וכך גם בפתיה לסיפור גן העדן. דבר זה מרמז כי בסיפור זה אכן מדובר ביום השני לבריאה: 'יום עֲשׂוֹת יי אֱלֹהִים יַבֶּשֶׁת וְרִקִיעַ'.

לכן התמונה הפותחת את סיפור גן עדן תואמת את היקוות המים בסוף היום השני: "וַיֵּאדָּר יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהַשָּׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה". מבחינה גיאולוגית זוהי תמונה של עידן העל הפּרה־קמבריוני, שבו הוצף כדור הארץ המתהווה באוקיינוס רותח הנקרא בפי גאולוגים "המרק הקדום". מעריכים כי הוא נוצר כאשר גייזורים בעבעו מהתהום דרך ארובות הידרו־תרמיות.

הבנות אלו מאפשרות להתחיל ולראות כיצד מסוף היום השני והלאה מספק התנ"ך מבט דו־עיני על אותו הליך בריאה בדיוק: כל שיח השְׁדָה טָרַם יִהְיֶה בָאָרֶץ וְכָל יֶעֱשֶׂב הַשְּׁדָה טָרַם יִצְמַח, כִּי לֹא הִמְטִיר יי אֱלֹהִים עַל הָאָרֶץ (האטמוספירה טרם התקררה דיה להתעבות גשם). ובשפת פרק א', כאן מגיע וְיִהי עֶרֶב וְיִהי בֹקֶר יוֹם שְׁנִי.

גן העדן התת־מימי

נפנה כעת לתיאור היום השלישי (בפרק א' – 'התקציר') ומטע גן העדן (בפרק ב', בסיפור הרחב). בתחילת סיפור הגן מסביר אברהם אבן עזרא כי אף שפסוק ז, העוסק ביצירת האדם, מופיע לפני הפסוק המתאר את נטיעת העצים – אין פירוש הדבר שהאדם נברא לפני נטיעת הגן. להפך: את המילים "וַיִּטַע יי אֱלֹהִים גֵּן בְּעֵדֶן מִקְדָּם" יש להבין, לדבריו, בלשון עבר – כבר נטע מראש, כהכנה.

אם כך, קל להמשיך ולהתאים בין הסיפורים: ביום השלישי, יום בריאת הצומח, הוצמח גן העדן. ומה ניטע בו? כזכור, האד שעלה מן הארץ הציף את כדור הארץ בים קדמוני. גן העדן הוא אפוא בוּעָה אוֹקֵינִית, כמאמר שלמה המלך בשיר השירים – ה"גֵּן נְעוּל" הוא "גֵּל נְעוּל". צמחיית גן העדן תת־ימית היא, בבחינת 'תִּדְשָׂא הָאָרֶץ אֲצוֹת מִזְרִיעֵי זֶרַע, וְשֹׂרְכִים פּוֹרְחֵי פֶרַח לְמִינֵם'.

זהו הַמְעֵיִן הַחֲתוּם של עידן הפרוטרוזואיקון; רחם חמים ומוגן, כמו תוככי בִּיצָה, המתכווּן לניצת החיים. כך ביחס להתפתחות המינים, ובמקביל לכך גם ביחס לעובר האנושי: היום השלישי הוא היום שבו רירית הרחם ממתינה להזרעה.

במשחק על לשון הכתוב נוכל לומר כי ביום השלישי 'וַיִּטַע יי אֱלֹהִים גֵּן בְּמֵעֵין עֵדֶן מִקְדָּם... וַיִּצְמַח יי אֱלֹהִים מִן הַקֶּרְקָעִית כָּל עֵץ נְחֻמָּד לְמִרְאֵה וְטוֹב לְמֵאֲכָל, וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגֵּן (ורידים ולב) וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרַע (עצבים ומוח). וְיִהי עֶרֶב וְיִהי בֹקֶר, יוֹם שְׁלִישִׁי'.

מאורות האיש והאשה

בדיוק על ציר האמצע של שבוע הבריאה – הוא היום הרביעי – נוצרו "מארת ברקיע השמים, להבדיל בין היום ובין הלילה". ערפילי הגז סיימו להתגבש, אורם השתחרר מכוח הכבידה וזהר ככוכבים. אלה התמקמו במסלולם על פני הרקיע ויצרו את מערכת השמש, על תנועתה מול כוכבי השבת והשפעתה כשעון קוסמי על חיינו: "לאתת ולמועדים ולמים וישנים".

גם מנקודת המבט של סיפור גן העדן היום הרביעי הוא יום בריאת המאורות, אך כאן מדובר באורות הנשמה – ניצוצות תודעה שנטמעו בעולם הארצי. כאשר שלמה כותב כי נשמת האדם היא "נר יי" (משלי כ', כז), הוא מלמד כי הפחת הנשמה בשני צלעי האדם כמוה כהדלקת נרות: "יהי מארת בקרקע הארץ, כביכול. השימוש של פרק א' במושגי המאור הגדול והקטן, במקום שמש וירח ככל שאר המקרא, מכון לדו-משמעות: זוג המאורות בשמיים וההשתקפות שלהם בזוג מאורות בארץ – איש ואישה. הפיצול שעליו מדבר פרק א', כאשר גוף "שני המארת הגדלים" התפצל למאור הגדול והקטן, משתקף בפיצול האדם בסיפור גן העדן: "ויפל יי אלהים תרדמה על האדם וישן ויקח אחת מצלעותיו ויסגר בשר תחתנה... לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת".

אך בשונה ממאורות השמיים, ביום הרביעי לבריאה מאורות האדם היו אך זיק; גחלת ראשונה ועמומה של תודעה. זיק נשמה זה ניצת באותו אורגניזם ראשון שהפך, כמו בנס, מצמח ("עפר מן האדמה" = תרכובת אורגנית) לבעל חיים (= "נפש חיה"). מדענים סבורים שאכן אחד היה זה – אב ביולוגי משותף שממנו התפתחו כל בעלי החיים. באבולוציה הביולוגית זהו סוד "הפיצוץ הקמבריוני" שבו – בד בבד עם השלמת מערכת השמש – ניצתו, כמו לפתע, חיים זואולוגיים בכוכב הלכת.

כאשר פרק ב', פסוק ז מדבר על יצירת האדם, כוונתו, אם כן, לרגע ההפריה של מין האדם. הופעתה של תולעת המים הראשונה באבולוציה דומה לרגע ההפריה של זרע וביצית ברחם האישה, רגע שבו נוצר האדם הפוטנציאלי אשר יתפתח בהריון, "אדם" אשר כפיסתה ראשונית בקושי דומה לתולעת המשתכשכת במי השפיר – ועדיין אדם הוא: "בטרם אצרך בבטן ידעתיך" (ירמיהו א', ב).¹⁰

סיפור הבריאה של גן העדן, אותו מחזה מקראי על התפתחות הגנאלוגיה האנושית, ימשיך ויעקוב אחר "אדם" זה דרך יצורים יותר ויותר תבוניים עד להופעת הומו ספיאנס מדבר. ובאמת, מן ההכרח שהתואר "אדם" מייצג יצורים מסוג שונה לאורך סיפור גן עדן, שהרי בתחילה היה ה'אדם' נטול מגדר, כנראה עיוור (שהרי רק בהמשך נפקחו עיני שניהם), ולפני הגירוש נטול יכולת הולדה. לכן, כמו שמשנתנים במוצהר מושגי שמיים וארץ במהלך התיאור של שבוע הבריאה בפרק א', כך מתקבע מושג האדם למובנו העכשווי רק בהמשך הבריאה.

”וַיִּצְרֶי יי אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֶפְר מִן הָאֲדָמָה”, מתוך פרי האדמה, אורגניזם צומח; “וַיִּפַּח בְּאָפִיו נְשָׁמַת חַיִּים”, ניצוץ תבונה; “וַיְהִי הָאָדָם” – פוטנציאל מין האדם – “לְנַפֵּשׁ חַיָּה”, לבעל חיים, ליצור הראשון עם פעימות לב.

המרכבה הקטנה

קיימת הגדרה מדעית להופעת החיים במפץ הקמבריוני והיא שמדובר בהופעת יצורים “בִּילְטְרָלִיִּים”, כלומר בעלי ראש וזנב, צידי מטה ומעלה, ימין ושמאל. כך נבדלים “בעלי חיים” מיצורים פרימיטיביים יותר, ספוגים וכדומה. הגדרה זו מביאה אותנו לזיקה נוספת בין היווצרות החיים בגן העדן לבין בריאת המאורות ביום הרביעי, מכיוון שהיא תקפה גם ל”חיות הקודש”.

לפי נבואות יחזקאל, חיות הקודש מרכיבות את “מעשה המרכבה” – מנגנון ההפעלה המלאכי של העולם הנברא. חיות אלו מתוארות כצלב של ארבע קודקודים, בדיוק לפי המבנה הבילטרלי. מדובר בארבע פנים לכל חיה, כלומר ארבע פאות – אחת לכל רוח: פני אדם המכוונות קדימה, זהו הראש. פני “נשר” המכוונות לאחור זהו הזנב (הנשר מוגדר כשרץ במקרא, וכאן מייצג את הג’ניטליה). צד ימין, הדומיננטי, הוא פני האריה הטורף (הצלע הזכרית). צד שמאל, הרצסיבי, הוא פני השור הצמחוני (הצלע הנקבית).

בהבנה כי מעשה המרכבה מתייחס למערך המאורות, על גלגליו וחיות הזודיאק שלו, נמצא כי הפחת החיים בטבע היא תמונת ראי של “הפחת” המרכבה בשמים (“כִּי רוּחַ הַחַיָּה בְּאֹפְנֵיָם”, יחזקאל א’, כ).¹¹ האדם המקראי, אם כן, גם הוא מעשה מרכבה קטן, מרכבה ארצית בעולם החומר. המבנה הבילטרלי – ומבנה התודעה הכיוונית שהוא מנציב¹² – קשור גם להגדרה של “צלם אלוהים”. ידייקו חיות המרכבה, שגם הן נקראות אלוהים במקרא, כאשר יאמרו ביום השישי “נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ”: הן עצמן כבר נוצרו במודל זה יומיים קודם. מלאכי מרכבה אלה נדרשו ביום השישי להשלמת צלמו של האדם המדבר, אך כבר מהיום הרביעי, בעזרת חוקי הטבע שעליהם הם אמונים, שותפים היו הם באבולוציה של מין האדם מאותו ייצור רכיכה בילטרלי ראשון – זה שקיבל ניצוץ נשמה במקביל לבריאתם.

באותו “יום רביעי”, באותה תפאורה של גן העדן, קודמת לבריאת האישה קביעה כי “לא טוב היות האדם לבדו”, ופגישה של האדם נטול המגדר עם המגוון הגדול של עולם החי. אלוהים מפר את שלווה האידילית של יצור הרכיכה הראשון, כאשר הוא מתעקש שלא להותירו לבדו. לשם כך מפצל ממנו האל מניפה של בעלי חיים קמאיים. מניפה זו של עולם החי, בתום המפץ הקמבריוני, מורכבת הייתה עדיין רק מרכיכות. עם זאת, היא כללה כבר את כלל המערכות המוכרות היום בטקסונומיה לסיווג אורגניזמים. לכן סיפור גן העדן, אשר מתייחס בהגדרותיו לפוטנציאל

התולדות, יכול לומר לגבי יום זה: "וַיֵּצֵר יי אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה (מִן־הָאָדָם?) את (זרע) כָּל־חַיַּת הַשָּׁמַיִם וְאֵת (זרע) כָּל־עוֹף הַשָּׁמַיִם..."

כאשר יזהה האיש את האישה, ויתמגנט אליה כי היא בשר מבשרו, הכוונה היא לכך שיצורים בעלי זיווג פיתחו יכולת זיהוי לבני מינם. עקרון זה חל גם על הסצנה הקודמת, שבה נותן האדם – תכונת ההכרה – שמות לכל החיות. פסוק זה מתייחס לפיתוח רכיבי הנפש, ליכולת אינטראקציה עם המציאות החיצונית ויצירת "תמונה מנטלית".

מה שמתרחש בחיות השדה מתרחש גם אצל 'חיות האור', מערכות הכוכבים, המקבלות שמות ומסודרות במזלות. כלשון ספר תהילים: "מוֹנֵה מִסְפָּר לְכֹכְבִּים, לְכֹלֵם שְׁמוֹת יִקְרָא" (קמ"ז, ד). מונה מספר – נתינת ערך מספרי, לדוגמה, ערך החודש בשנה; שמות יקרא – סמלי גלגל הזודיאק (ה"דגלים" בלשון המקרא). הגיוני שהאל יעניק שמות לכוכבים מייד עם בריאתם, אז גם במתן השמות מצינו מתאם נוסף בין שני תיאורי היום הרביעי.

ומכאן לאותה ההתרחשות מזווית המבט של התפתחות היילוד: בין הפריית הביצית (=הפחת הנשמה) לבין בידול אברי המין (=שבוע שבע, ובסיפור גן העדן – ה'ניתוח' שיוצר את האישה מן האיש) מתחיל העובר לפתח את חושיו. בתהליך זה לומד העובר להעניק סימול קוגניטיבי ("שמות") למידע העצבי המגיע מכל חוש. באמצעות סימול זה מתחילה להתפתח בתודעה תמונת מציאות.¹³

אך חושים לבדם אינם מספקים את הקטליזטור הנכסף להתפתחות. דיאלקטיקה פנימית מחייבת לא רק גיוון זואולוגי אלא גם יצר מיני, היוצר עושר יצירתי וגנטי. ואכן, "היום הרביעי" של סיפור גן עדן איננו מסתיים עד ליצירת האישה מן האיש.

וַיְהִי שְׁנֵיהֶם עֲרוּמִים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ (=רכיכות ללא שריון או אמצעי הגנה), וְלֹא יִתְבָּשְׁשׁוּ (=טרם ידעו פחד).

ובמקביל, בסיפור פרק א': וַיְהִי עֶרְבַּ וַיְהִי בֹקֶר, יוֹם רְבִיעִי.

המוח התניני

היום החמישי עוד מתרחש כולו מתחת למים, בתוך "המרק הקדום", בתוך הגל הנעול. הוא מתחיל בקפיצה אבולוציונית לשלב השרצים החולייתנים – "יִשְׂרְצוּ הַמַּיִם שָׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה". התפתחות הבריאה לאורך יום זה כוללת בדיוק את שלושת הענפים שתורת האבולוציה מייחסת לעידן הפלאוזואיקון: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הַתַּנִּינִים הַגְּדֹלִים", – את ענף הדו-חיים (הגדולים בחשיבותם, שהרי מהם נתפתח אנו); "וְאֵת כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה הַרְמֵשֶׁת אֲשֶׁר שָׂרְצוּ הַמַּיִם לְמִינֵהֶם" – ענף הדגה; "וְאֵת כָּל עוֹף כְּנָף לְמִינֵהוּ" – שפיריות ושאר חרקי המים של העידן;¹⁴ "וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים לְאָמֹר: פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת־הַמַּיִם בְּיַמִּים וְהָעוֹף יִרֶב בְּאָרֶץ".

בסיפור גן העדן, היום החמישי טובב את סצנת עץ הדעת. הנחש שמופיע יחד עם העץ הוא התנין הגדול, קר הדם, אשר נברא ביום זה לפי פרק א' ואשר הנביאים ממקמים "בְּקֶרֶקַע הַיָּם" (עמוס ט', ג; ישעיהו כ"ז, א). בסיפור שלנו מהווה הנחש אב טיפוס להתפתחות מחלקת הזוחלים. חלומה של האישה להשכיל הוא סיפור התהוותו של המוח הזוחלי בקרבה. מוח זה מגדיר "שרצים" חולייתנים – השלב התבוני, בעל ההכרה והדיאלוג הפנימי, בעולם הימי של הפלאוזואיקון. עץ הדעת הוא משל לעמוד השדרה שהתפתח אצל חולייתנים אלו; חוט השדרה המתפתל בו מרכו את הפעילות העצבית בגוף ומצמיח מתוכו את מוח הנחש.

כשאנחנו נכוים מאש אנחנו מפעילים קוגניציה; הידיעה שלא טוב להישרף. המוח הזוחלי יודע לקבל גירויים של חושים, ליצור מהם "תפיסת" מציאות, ולפעול בהתאם. מוח ריכוזי זה של החולייתנים יודע להבחין מה טוב לו ומה רע, מה רצוי ומה לא. קר או חם, מתוק או מר, מושך או דוחה, חבר או אויב – כל אלו הן הבחנות "דעת טוב ורע" של מוח זוחלי זה, של עץ הפחד הדואג לגבי העתיד – האם יהיה טוב או רע. לכן עץ הדעת הוא גם עץ המוות; "בְּיוֹם אֶכְלֶךָ מִמָּוֶת", אומר האל, ביום שתהפוך לבעל הכרה, "מות תמות". כי בעל הכרה כזה הוא, בהגדרה, בעל תמותה – כאשר ההכרה חדלה.¹⁵

הדעת היא השיפוט המנטלי של חוויות החושים. טוב למאכל. תאוה לעיניים. נחמד להשכיל. בבחינת "חֶמְאָה וּדְבַשׁ יֵאָכַל לְדַעְתּוֹ" (ישעיהו ז', טו). לצמח אין שיפוט כזה, כמו גם ליצורים הספוגיים; אלה לא ידעו לחשוש מהעתיד או להיערך אליו. הם גם לא הטילו ביצים שחייבו שמירה. המוח הזוחלי עדיין קיים בקודקוד של כולנו, מתחת למוח היונקים האישיותי, ולמוח האדם המילולי. מוח הנחש קשור באופן אינהרנטי לפיצול המינים, כמו בהמחזה המקראית, כי חיזור והפריה מחייבים יכולת זיהוי מי כן ומי לא "עֵצָם מַעְצָמִי וּבִשָּׁר מִבְּשָׂרִי"; זיהוי מי לזיווג ומי לטרף.

סיפור עץ הדעת, אם כן, מטמיע בנו את נחש הדעת, את המוח הזוחלי המדבר אלינו מבפנים. עץ הדעת ניטע כדי שייאכל (כפי שאומר צ'כוב: "אם במערכה הראשונה תְּלִית אַקְדַח עַל הַקִּיר, אִזִּי בַמַּעֲרֵכָה הַבְּאֵה הוּא אֲמוֹר לִירוֹת"). האישה פוצלה מהאדם בכוונה כדי שתאכל ממנו, שהרי לא נכחה בעצמה עת קבע האל את הטאבו.¹⁶ האכילה מעץ זה – אכילה שלמרות השלכותיה הדרמטיות בשום מקום אינה מוגדרת במפורש כחטא – היא סיפור התעוררות התודעה, הַחֲלִימָה, השער העתידי לנבואה.

והנה מצאנו את נחש גן העדן, נחש החושים וחישת התנועה האוטונומית, בנקודה המדויקת של הופעתו באבולוציה – במעבר מתור האורדוביק (השני בעידן הפלאוזואיקון) לתור הסילור (התור השלישי), כלומר בהתפתחות מתולעים רב-זיפיות (בהם רביה יכולה להיות לא מינית), או ממיתרנים שסיננו את מזונם באופן פסיבי מהסביבה, אל החולייתנים הקמאיים שידעו לצוד – בעלי שריון וגזע מוח, ובעלי זיווג.

על גֶחֶן

כתוצאה מאכילת פרי עץ הדעת ממשיכה ההכרה להשתכלל: "וּתְפַקְחָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם" זו ראייה תלת ממדית, תפיסת מרחב; "וַיִּדְעוּ כִּי עֵרְמָם הֵם" זה חוש הסכנה, הבנת היעדר ההגנה – בבחינת 'אֵיךְ כִּי עֵרְמָם וַיִּחַף אָנֹכִי וְאֶחָבָא'.¹⁷ או אז שומע האדם "אֵת קוֹל יְיָ אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ בְּגֵן לְרוּחַ הַיּוֹם"; לא שמיעה בלב אלא, לראשונה, שמיעה אקוסטית, על פני הרוח (חמצן נוצר הרי מעצי הגן שבמצולה). אם נשוב אל ההקבלה של התפתחות היילוד, מקביל הדבר לעובר שמתחיל לזהות את קול אימו והיה אף מסוגל להוציא קול לו כבר נולד אז. כאשר האיש והאישה שמעו את קול האל, הוא חולל במ, לראשונה, את קולם שלהם. את קולם? את קרקור הפחד הראשון של דו-חי, את הקול הראשון עם סמנטיקה, שביטא משמעות. לפני כן, חרקים ודגים דממו אילמים.¹⁸ הקול החדש חייב שימוש בריאות; הגיע, אם כן, הזמן לצאת לנשום אוויר.

הדימוי האבולוציוני הציורי של הדו-חיים המגיע לראשונה מן הים הקדמוני ליבשה מוכר לכולנו. זהו רגע הגירוש מגן עדן, רגע המעבר בין היצורים התתימיים של היום החמישי ("יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם") ליצורי היבשה שואפי הרוח של היום השישי ("תוֹצֵא הָאָרֶץ", כלומר היבשה).¹⁹ לא בכדי חויב הנחש לזחול על גחונו כסמל לגירוש; עד אז הוא השליט התת ימי, שחה!

את הגדרתה החדשה של חוה כ"אם כל חי", הגדרה שהיא תקבל אחרי הגירוש, יש לקחת מילולית: אם כל חיות היבשה. "גזר הדין" בגירוש (לא מצוינת קללה לגבי האיש והאישה) הוא לא יותר מביטוי גזרות הקיום החדשות של גנום האדם ביבשה – המעבר מזוחלים ליונקים: "אֵל הָאִשָּׁה אָמַר: הֲרֵבָה אַרְבֵּה עֲצָבוֹנָה וְהֲרֵבָה, בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים וְאֵל אִישׁוֹ תִשְׁוֹקֶתָּהּ וְהוּא יִמְשַׁל בָּהּ".

"עֲצָבוֹנָה וְהֲרֵבָה", כי לפני כן היו רק ביצים; "וְאֵל אִישׁוֹ תִשְׁוֹקֶתָּהּ", כי לזוחלים אין ייחוס; "וְהוּא יִמְשַׁל בָּהּ", כי רק אצל יונקים יש זוגיות או מבנה חברתי פטריארכלי.

ולגבי האיש – "וְאֶכְלֶתְךָ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה", כי יצורי המים אכלו זה את זה. "בְּזַעַת אִפְיֶךָ", כי רק יונק חס-דם צריך לווסת טמפרטורת גוף. ולסיכום: ויעש אלוהים לאדם ולאשתו "פְתָנוֹת עוֹר", כי לפני כן היו רק קשקשים ושריון.

מבחינה אבולוציונית, הופעת היונקים משקפת התפתחות של קליפת המוח הלימבית מעל למוח הזוחלי. המוח הלימבי הוא המוח החברתי – יסוד הרוח בראייה המקראית. הוא אחראי על רגשות, על חוש הריח, ועל ויסות טמפרטורת גוף. מבחינת ההתפתחות של אדם פרטי, הגירוש מעדן הוא רגע הלידה – הרגע הראשון שבו תינוק הופך ליצור יונק, הרגע שבו הוא לוקח אוויר לריאות. כמו בעדן, עבור עובר שמצץ אגודל להנאתו, הגירוש מהבועה החמימה, מהמעין החתום של הרחם, הוא ודאי טראומה מקוללת. אך "נְאֻמָּנִים פְּצָעֵי אוֹהֵב", ותודה לאל על הלידה.

וַיִּגְרַשׁ אֶת הָאָדָם (מרחם האם) וַיִּשְׁכַּן מִקֶּדֶם לְגַן עֵדֶן אֶת הַפְּרִיִּים וְאֶת לֶהֱטֵ הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת לְשֹׁמֵר אֶת דְּרָךְ עֵץ הַחַיִּים.

ובמקביל – וַיְהִי עָרֵב וַיְהִי בָקָר, יוֹם חֲמִישִׁי.

יום השישי

היום השישי מתחיל בלידה מגן העדן, כאשר החרב המתהפכת דחפה את האבולוציה ליבשה ופתחה את עידן המזוזואיקון, 'עידן החיים האמצעיים'. כך נפתח היום השישי, שכפי שנראה להלן, מסתיים עם ברית הקשת בענן. בין שתי נקודות אלו מתוארת התפתחות האדם מהיונק הראשון ועד להומו ספיאנס, במדרג של "עשרה דורות מאדם עד נוח" (משנה, אבות ה, ב). כמו שבמדע "לוסי" מייצגת בעבורנו מין קדום של אוסטרלופיתקוס, כך שמות הדמויות מקין ועד תרח מציינים שלבים אבולוציוניים, שמות של סוגי יצורים ולא שמות פרטיים; פעולותיהם המומחזות במקרא, אף שהן נראות כסיפור היסטורי, עודן בגדר משל – הרי אנו עדיין בתיאור הפרהיסטורי.²⁰ מדרג הדורות הזה, אומר הרמב"ם, עוסק "בתיקון הנפש במעלות המידות ובמעלות השכליות",²¹ כלומר באבולוציה.

קשה עד מאוד להציע מתאם אבולוציוני לרוב פרטי המשלים בפרקי התנ"ך של היום השישי, אם כי ניתן לשער כי מדובר בעיקר בהתפתחות סדרת הפרימטים, ועימה הנאוקורטקס (קליפת המוח). קשה לא פחות להסביר מה משמעות מתן מנחה לאל מצד בעל חיים, כפי שמסופר לגבי קין והבל. התנהגות אמפתית ודאי קיימת בעולם החי; האם הם נשפטים או "נבררים" על פיה? מה שכן, ניתן להסיק כי יש לאל דרישות מוסר מיונקים, דרישות שלא היו לו מזוחלים. כמו כן ניתן לומר כי ילדי עֵדָה וְצֶלָה (בפרק ד) היו נִיֶּאֱדָרְטִלִים; הם אשר המציאו כלי נגינה ועיצבו כלים באש. לפני כן, על אנוש, ניתן להבין את הפסוק "אֵץ הוֹחֵל לְקָרָא בְּשֵׁם יי" כרגע גילוי האש; האש המתורבתת אשר בידם, כך האמינו אז, הגיעה ישירות משמי-אלוה, כפי שגם בתנ"ך יש אש "מֵאֵת יי" (בראשית י"ט, כד). הרמב"ם מלמד שבימי אנוש החלו לעבוד כוכבים ומזלות. אנו נפרש מסורת זו דווקא לזכות – כלומר שרמת התודעה עלתה לכלל חשיבה דתית וחקר מסילות הכוכבים. עם גילוי האש החלו בני האדם להרים את עיניהם ולהתפלל למרום, ורעיון האש הפנימית נולד אף הוא.²²

למרות הקושי בפירוט מתאם לאבולוציה הביולוגית, דווקא לגבי ציר התפתחות הילד ניתן למצוא בשלבי הסיפור עניין רב: דמיינו את קין כבן "גיל שנתיים הנורא"; זה הזמן שאח בוגר ירצה לרצוח אח צעיר שגנב ממנו את תשומת הלב. דמיינו את חנוך כבן ארבע, בונה ערים בלגו. דמיינו את אנוש כבן שש שכותב לראשונה את שמו. מהציר הגנאלוגי של קין דמיינו את יבל, יובל ותובל קין ככני שבע בשלב ההתפתחות הלטנטי; הם מייצגים פיתוח של כישורים חברתיים ואינטלקטואליים בעוד היצר המיני מודחק. ואז דמיינו את המפגש בין בני האלוהים לנשות האדם כשלב הגניטלי

— ההתעוררות המינית וחיפוש עונג "מחוץ למשפחה". לבסוף דמיינו את נוח כתלמיד תיכון שבו הבשילו איברי רביה; חייב במצוות וצדיק תמים.

פרק ה' מסכם את התגלגלות עשרה הדורות באבולוציה של היונקים עד למבול. גם מבלי להיכנס לפרטי ההתפתחות, נקודת המוצא של פסקת הסיכום מתייחסת לעיבור הקדמוני ומחדדת לנו את ההבדל בין מושגי הדמות והצלם:

"זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת (התפתחות היצור) אָדָם: בְּיוֹם בְּרָא אֱלֹהִים אָדָם (כלומר ביום עיבורו, ביום רביעי) בְּדָמוֹת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ (=יצור בילטרלי, אך לא בצלם, ואז) זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאֵם. וַיִּבְרָךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת שְׁמֵם אָדָם בְּיוֹם הַבְּרָאָם (מראש, על שם סופם)" (בראשית ה, א).

מבול הקרח

הסיפור הגדול של יום הבריאה השישי הוא כמובן המבול. תיבת נוח מהווה משל לתהליך הסלקציה שגיבש סופית את עולם החי היבשתי. ממחקר הפרהיסטוריה אנו יודעים כי המגוון הביולוגי של עידנים קודמים הצטמצם בעקבות עידני קרח, ולכן מתבקשת ההצעה כי המבול אינו אלא עידן קרח כזה, שבו כוכב הלכת נעטף לבן, נעטף מים קפואים. באמצעות ההכחדה הדרמטית הביא האל לכלל דיוק את "רגגום אנימל" — ממלכת בעלי החיים — במתכונת נטולת דינוזאורים שעליה ניתן לבקש מהאנושות לשלוט. אפשר לשער שיש משמעות סמלית למידות התיבה, למספרי הימים וכדומה, אך כמו לגבי כל שלבי ההתפתחות ביום השישי, "אֲמַרְתִּי אַחֲכָמָה וְהָיָא רְחוּקָה מִמֶּנִּי" (קהלת ז', כג). מאידך גיסא, מכיוון שלא תיתכן קשת בענן כאשר האוויר קפוא, הופעתה אכן מלמדת 'כי קלו הקרחונים, וחמו פני האדמה'.

מלאכת היום השישי של פרק א' מקבלת את ביטויה המקביל והמורחב עם היציאה מן המבול:

"וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ, וְאֶת הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ, וְאֶת כָּל רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינָהּ" (בראשית א, כה).

"וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ לֵאמֹר: צֵא מִן הַתֵּבָה... כָּל הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתָּךְ מִכָּל בֶּשָׂר, בְּעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָרֶמֶשׂ עַל הָאָרֶץ הִיצֵא אִתָּךְ, וְשָׂרְצוּ בָאָרֶץ וּפְרוּ וּרְבוּ עַל הָאָרֶץ" (בראשית ח, טו-יז).

וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב.

ותנח ביום השביעי

המעבר בין היום השישי לשביעי, מעמד קבלת השבת, מהווה עוגן מכריע בהתאמת שני הנרטיבים: כי כפי שנראה מייד, המקרא מצביע על יציאתו של נוח מהתיבה כגמר

מעשה בריאת האדם, בבחינת 'ויברא אֱלֹהִים אֶת נַח בְּצִלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ'. כאשר נכתב "וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל נַח לֵאמֹר: צֵא מִן הַתְּבֵה" הפכה דמותו של נוח להומו ספיאנס מדבר; שכן, עד לרגע זה לא מוזכר "דיבור" בתנ"ך – רק אמירה.²³ נוח הוא היצור הראשון שהקריב באש, וכן הראשון שהיה ראוי לציווי לא לאכול דם. פעם הדם הוא הישות של בעל החי, הנפש, אומר הכתוב. האיסור לאכול אותו הוא רעיוני; תחשוב, מורה האל לנברא בצלמו, תחשוב מופשט.

כיצד מתבטא המתאם בין בריאת האדם בסוף היום השישי לבין היציאה מהתיבה? ראשית, נוח מקבל מעמד של "אדם ראשון" אחרי הדף החלק שיצר המבול: הרי כולנו בני נוח. שנית, המעבר למנוחת השבת נרמז באופן מובהק בשמו של נוח, ובמנוחת התיבה: "וַיִּנַּח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי" של פרשת יתרו, מקביל ל"וַיִּתְנַח הַתְּבֵה בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי ... עַל הַרִי אֲרָרֹט". יתרה מזאת, מבחינת סיפור הבריאה המורחב רק בדיבור של האל לנוח מוזכרת הגדרת האדם "בְּצֶלֶם אֱלֹהִים" כפי שזו הופיעה בתקציר של פרק א'. זו נעדרה מאז גן העדן, פשוט כי הגנום האנושי עוד לא הגיע לשגב זה.

המתאם הדרמטי ביותר נוגע להענקת הברכה האלוהית. נקדים ונציין כי לגבי מעמד עשרת הדיברות ידוע כי הוא מתואר בשני ספרי מקרא, שמות ודברים, אך למרות הבדלי ניסוח אין ספק כי מדובר באותו אירוע. כך גם לגבי דיבור האל עם נוח אחרי המבול. בפרק ט' נאמר, "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת נַח וְאֶת בְּנָיו וַיֹּאמֶר לָהֶם: פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ. וּמִזְרָאֵכֶם וּחֲתָנֵיכֶם יִהְיֶה עֲלֵיכֶם הָאָרֶץ וְעַל כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם". ציטוט מאותו דיבור – לאותו אדם ראשון – הוא הוא שמוכא בתקציר של פרק א': "וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים, וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים: פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבִשְׁתֶּהּ, וַיְרֹדוּ בְּדַגַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּי הָרִמְשָׁתַי עַל הָאָרֶץ".²⁴ כאשר "קָלוּ הַפִּיִּם מֵעַל הָאָרֶץ", אנו שומעים את ההד של "וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם". רגע מכונן זה נחתם באות, ונחתם בברית. בסיפור נוח: "אֶת קִשְׁתִּי נִתְּתִי בְּעֵנָן וְהִיְתָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ". ובציווי על השבת: "לְעֲשׂוֹת אֶת הַשְּׁבֵת לְדֹרֹתֵם בְּרִית עוֹלָם... אוֹת הוּא לְעֹלָם" (שמות ל"א, יז). ניתוח סידור התפילה רומז כי גם יוצריו קישרו בין תום המבול לכניסת השבת.²⁵

"וַיִּבֶן נֹחַ מִזְבֵּחַ לַיהוָה... וַיַּעַל עֹלֹת בַּמִּזְבֵּחַ. וַיִּרְחַח יְיָ אֶת רִיחַ הַנְּיַחֵחַ, וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל לְבָבוֹ: לֹא אֶסְף לְקַלְל עוֹד אֶת הָאָדָמָה... כָּל יְמֵי הָאָרֶץ נֵרַע וְקִצְרִי וְקָר וְחָם וְקִיץ וְחֹרֶף, וַיּוֹם וַלִּילָהּ לֹא יִשְׁבְּתוּ".

"וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד. וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם הַשְּׁשִׁי".

נוח, ההומו ספיאנס המדבר הראשון, הוא האדם בהגדרה של פרק א', ובהגדרתו כיום. ברית הקשת בענן היא הנקודה שבה שני סיפורי הבריאה מתחילים להתנקז לנרטיב אחד. לא בכדי נמנע המקרא מלסכם אחרי פרק א', 'זיהי ערב ויהי בוקר יום שביעי': יום זה נחתם רק עשרה פרקים אחר כך, במשולב עם סיום נרטיב הבריאה השני.

יום שביעי

בתום המבול, במעבר מעידן הקרח האחרון לעידן ההולוקן, מתחיל היום בו שבת אל מִקַּל מְלֹאכָתוֹ. לאחר השלמת הטבע, וטבע האדם, שיחרר האל את האנושות להתפתח ללא התערבותו. כך מתחילה המהפכה החקלאית (=הכרם של נוח), וכך נוצרים מעצמם יצורים מסוג חדש, הקהילות החברתיות. בריאתם היא תולדה של משחקי כוחות שכבר הוכנסו לבריאה; ותכליתם, האדם השלם בדמותו של אברהם, בלתי נמנעת.

עמים תלויים בקוד חברתי, שבבסיסו התא המשפחתי. בכך פותח יום זה, כאשר האפיוודה הדרמטית סביב אשת נוח מגדירה לראשונה את הטאבו על גילוי עריות. הסצנה נפתחת בשכרות: "קידוש" היין של נוח עם כניסת השבת. להבנתי, בשכרותו, שכב נוח עם אשתו — "וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אֶהְלֶה". בנו הקטן, חם, ניצל את המצב המעולף והחשוף, ואנס את אימו ("וַיֵּרָא חָם... אֵת עֶרְוַת אָבִיו" משמעו שחם "גילה" את ערוות אביו במשמעות של פרשת העריות, בויקרא י"ח). כתוצאה מגילוי עריות זה נולד כנען ונוח הפסיק לבוא על אשתו. לכן כנען, הממזר, הוא המבטא את גילוי העריות, והוא שנידון להיות "עֶבֶד עֲבָדִים". ומי פסק שזה הדין? לא האל — אשר שבת — אלא, לראשונה, האדם. נוח הוא שהבין מדעתו את הטאבו על גילוי העריות, והחל בתוך כך גם להגדיר יחסים חברתיים. דומה כי למעט האיסור לשפוך או לאכול דם, כל "שבע מצוות בני נוח" הן כאלה שנוח עצמו ציווה לבניו, מתום צדקתו.

מעשה אחד כן נעשה על ידי האל ביום המנוחה, כדי להביא לשכלול הבריאה. כך מובן מהפסוק "וַיִּכַּל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלֹאכָתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה" ביום השביעי עצמו. בקריאה שלנו מדובר בהפלת מגדל בבל: התערבות אלוהית בגדר פיקוח נפש. בהחריבו את מגדל בבל, באומרו "הֲבֵה נִרְדָּה וְנִבְלָה (=נִלְבָּה) שָׁם שְׁפַתְם," מכתוב האל את חירות המחשבה. האל עוצר את האסון של "שְׁפָה אֶחָת וַיִּבְרְיִם אֲחָדִים", את מנטליות העדר. מה שהופך את השפה האנושית ליכולת "דיבור" היא ההשתכללות שלה — המשך אבולוציה דרך שִׁקְלָא וְטַרְיָא; אצל שאר מיני בעלי החיים, שפתם נותרת זהה בכל מקום וזמן.

חוץ מזה, האל יצא מהתמונה. הוא לא התערב באופן פיזור העמים על פני כל הארץ או בקודים החברתיים והלשוניים המתהווים של כל עם ועם. הוא לא התערב בשלב ראשוני זה בצמיחתן של דתות או במלחמות דמים. להבדיל מפרקי היום החמישי והשישי, באלה של יום השבת נמנע האל מלדבר עם דמות ארצית כלשהי; האל הניח את התיבה, הניח את הבריאה, והניח לאנושות — כמו אופה שמניח בצק לתפוח עד גמר עשייתו. ועדיין יום זה חלק ממעשה הבריאה הוא, כי שבעים לאומים שבעים יצורים הם, ושבעים הלשון המבולבלות חיוניות כולן להארתו של האדם השלם, זה אשר יביא את שבוע הבריאה לכלל גמר. הוא אשר יצווה לצעוד מעם לעם, מלשון ללשון, מלב הציוויליזציה של אשור ועד לזו של מצרים.

וַיִּמַת תְּרַח בְּחָרָן — וַיְהִי עָרֵב וַיְהִי בְקָר יוֹם שְׁבִיעִי.

הבְּדִלָה

בציווי "לָךְ לָךְ" חוזר האל להתערב בבריאה, הפעם לא כמפיק של הטבע אלא כבמאי של ההיסטוריה. ההתגלות לאברהם היא יציאתו מיום המנוחה. כמו בנוסח ברכת ההבדלה במוצאי שבת, אברהם מכונן את הבידול בין קודש לחול, בין אור לחושך, בין העם העברי לגויים. המסע ההיסטורי של "עם אֱלֹהֵי אֲבֹרָהֶם", מסע שהאל ינחה באופן צמוד, נועד להביא את האנושות כולה לרמתו של אברהם עצמו אשר חז"ל, במדרשים רבים, קוראים גם לו "אדם ראשון" חדש, ומייחסים לו את הביטוי "הָאָדָם הַגָּדוֹל בְּעֵנְקֵיהֶם" (יהושע י"ד, טו). ספר יצירה מדגיש כי אברהם השיג את ידיעת האל ללא סיוע, כיאה ליום השביעי: "וכיון שראה אברהם אבינו עליו השלום, והביט וראה וחקר והבין וחקק וחצב וצרף ויצר ועלתה בידו, נגלה אליו אדון הכול, הושיבו בחיקו ונשקו על ראשו... רק בנשיקה זו, כארבע מאות שנה בלבד לפני שמושה חיבר את נבואות סיפורי בראשית, מפסיק המקרא להיות משל, ומתחיל לתקתק שעון הזמן שלנו – ימים ושנים במובנם כיום. רק כאן מסתיים המחזה ומתחילה הריאליה ההיסטורית.

נשיקה זו, נשיקת אש האהבה, מביאה אותנו לזיקה האחרונה בין צמד סיפורי הבריאה של בראשית, המקוצר והארוך. מדובר בכך שברכת הקדושה ירדה לעולם יחד עם חתימת מעשה בראשית. לגבי אברהם, בחתימת סיפור גן העדן, נאמר "וְאֲבֹרָכָךָ וְאֶגְדְּלָה שְׁמֹךְ... וְנִבְרַכְךָ בְּכָל מְשֻׁפָּחַת הָאֲדָמָה" (וזאת דרך ההיסטוריה, "לְהִיְתָךְ עִם קָדֶשׁ", דברים כ"ו, יט). ובחתימת התיאור המקוצר של שבעת הימים, "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשֵׁהוּ אֹתוֹ".

נִמְתִּיק סוּד

בהארה של אברהם, תכלית שבוע הבריאה וסיומו, גלומה סגירת מעגל. לפי ספר יצירה, ימים ה־ז מהווים גלגול – הגשמה בסדר גבוה יותר – של ימים א-ג. הסדר הגבוה יותר נובע מהשתתפות כוחות המרכבה בתהליך היצירה של שלושת הימים האחרונים. מודל הגלגול, כך מוסבר, הוא כדוגמת מנורת שבעת הקנים, שלפיו בריאת המרכבה מהווה ציר אמצע. רעיון הגלגול הקבלי דומה, אם כן, למשק כנפי יונה שבו נוגע הקצה האחרון וחוזר חלילה (שלא כמו גלגל החוזר על עצמו ראשון ראשון ואחרון אחרון).

כעת ניתן להבין את המודל המופלא של שבוע הבריאה כפי שהוא התגלה לעינינו במאמר: היום החמישי, שבו נברא עולם החי, הוא גלגול של היום השלישי, שבו נברא עולם הצומח. היום השישי, שבו נוצר הפיצול בין חיות ים ליבשה, הוא גלגול של היום השני שפיצל בין ים ליבשה. היום השביעי, יום שמסתיים בהארת אברהם, הוא גלגול של היום הראשון שהחל בבריאת האור.

*

ברור כי מסה זו מחייבת ללהטט גם עם כך שהמדע ילמד אמת, וגם עם כך שתורת משה תעשה כן. והלוא כפי שקיימת אדיקות אקדמית נגד הטרנסצנדנטי, ודאי האסטרולוגי, קיימת אדיקות דתית נגד האבולוציה. אך חשוב שנראה את מידת האנושיות בכל היצורים; שנדע להבחין בעומק התבונה בעיני אורנגאוטן זקן, להשוות אותו למשתקף בעיני תינוק אנושי, ולשאול את עצמנו מי יודע מי מהם, כפי שהוא, יותר אדם.

מאורות התורה ודאי לא נפלו למדמנה הפשטנית. כשם שהציעו חז"ל לגבי היצורים ממין אנוש כי "נַעֲשׂוּ פְּנֵיהֶן כְּקוֹפִין" (ילקוט שמעוני, בראשית רמ"ז, לט), רמז לכך שאנוש הוא ההומינואיד הראשון, כך רמז מדרש אבכיר על התפתחות האגודל הנגדי, באומרו שכל הנולדים קודם נוח "הָיוּ יְדֵיהֶם אֲדוּקוֹת שְׁלֵמוֹת מִבְּלֵי פְרוֹק וְחִלּוּק אֶצְבָּעוֹת" (פענח רו"א, בראשית 5:29). הלוואי וידעתי מניין שאבו רעיונות אלה.²⁶

רעיון האבולוציה הוא אשר נותן כיוון למעשה בראשית, ונושא את הבריאה במסע הזמן, עד כי לאחרית הימים "הָיָה אֹר הַלְּבָנָה כְּאֹר הַחֲמָה וְאֹר הַחֲמָה יְהִי שְׁבַעֲתַיִם כְּאֹר שְׁבַעֲתַיִם הַיָּמִים" (ישעיהו ל', כו). ברובד הנאצל ביותר מעיד הרב קוק על קביעה של האר"י כי לעתיד לבוא החיות ידעו לדבר; דרגתם תשווה לזו של בני האדם כיום, ובגלל הכרה מוסרית הם ימנעו מלטרוף. על כך, לדבריו, ניבא ישעיהו: "אֲרִיָּה כְּבָקָר יֵאָכֵל תְּבֵן" (ס"ה, כה).²⁷ גישה זו כל כולה אבולוציונית. היא מעוררת אותנו לשאול – לאן נתפתח אנו? מה תהיה, לעתיד לבוא, רמת הארתו של המין האנושי? לאיזה יצור נהפוך? לאיזה סוג בינה?

מאיך גיסא, הגיוני ליישם גישה זו רטרואקטיבית ולהסיק כי דרגתו של ה"אדם" בראשית ימי עולם מקבילה לדרגת החיות היום. אם נלך מספיק אחורה בזמן, דומה אף לזו של רכיכה – תולעת מי ים עמוקים.

לזכר אימי ד"ר נטע כהן דור-שב ז"ל אשר כל ימיה נטעה
שמים, ייסדה ארץ, ואמרה לציון "עמי אֶתָּה".

1 בראשית במקרא איננו כולו כפשוטו". מודל זה מזכיר את הערתו של הרב צבי יהודה קוק בשיחותיו, שלפיה פרשות בראשית ונוח הן 'פרה-היסטוריה' בעוד מפרשת לך לך ואילך אנו נמצאים ב'היסטוריה'.
2 מאמר זה לא ייכנס לקריאת המחבר בספר יצירה, אך המסקנות הנלמדות מקריאה זו עומדות למבחן הקורא.

1 תור הקמבריון הוא העידן הגאולוגי שהשתרר לפני כ־500 מיליון שנה, ושבו הופיעו אבותיהם הראשונים של בעלי החיים בכדור הארץ.
2 סנהדרין נו ע"ב, בפירוש לבראשית ט', ו. יותר מכך מעיד האל לרבקה: "שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנֶךָ", בראשית כ"ה, כג.
3 מאמר הרמב"ם במורה נבוכים (ב, כט) "מעשה

- 5 בראשית רבה י"ב.
- 6 "מעל לרקיע" משמעו בגג הרקיע עצמו, כמו "מעל לחומה".
- 7 גם בימי קדם הכינו שענני גשם הם בגובה ראשי ההרים, חלק מהארץ ומים, ולא בכיפת הכוכבים.
- 8 מילים אלה מופיעות בתיאור היום השלישי, אך כפי שהעיר אברהם אבן עזרא (לפסוק ט בפרק א'), יש בסיס לקריאתן כשייכות ליום השני.
- 9 שיר השירים ד', יב. לגבי המהות התת ימית של גן העדן ראו תיאור פלאי ביחזקאל, פרק ל"א. שם מאוששת גם ההבנה כי השאול, עולם דממת הדם, הוא תת ימי: "רפאים יחוללו מתחת מים ושוכניהם".
- 10 פריון העובר מתחיל בחצוצרה, היא "הַאֲדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשֶּׁם", ואז מועתק לגן העדן של "בועת השפיר". כפי שנראה, עץ החיים הוא העץ העצבי (מיסוד האש וחי הנצח), ועץ הדעת הוא עץ הווירידים (מיסוד המים וחי השעה). אולי הנחר היוצא מעדן הוא חבל הטבור שמתפצל לארבע גפיים.
- 11 בקריאה המוצעת מעשה המרכבה המקראי, כפי שמופיע ביחזקאל א' ובישעיהו ו', מתייחס למערך המאורות בשמים, כלומר למנגנון שבעת הרקיעים וחופת הכוכבים שנברא ביום הרביעי. כאשר הקדמונים הביטו אל שמי הלילה הם ראו מלאכים. בתפיסת עולמם נחשבו "המאורות", עם תנועתם הקבועה והנחצית מעלינו, ליצורים של תודעה צרופה. קווי המתאר של קונסטלציות – קבוצות כוכבים – ציירו לידים דמויות של חיות. היקום כולו תתקן כמו שעון של גלגלי מחזור שקופים, קריסטליים, שבהם נטמעו כוכבי הלכת ויצורי השמים – גלגל בתוך גלגל. ספר בראשית עצמו מגיש את תפקיד המאורות למשול באירועי האותות והמועדים, הימים והשנים, ואילו תפילת "יוצר המאורות", אשר נעה חליפות בין תיאורי המרכבה לתיאורי המאורות האסטרונומיים, מעידה שגם בחשיבה העברית המאורות הם שקוראים לאל "קדוש, קדוש, קדוש". חזיון המרכבה, אם כן, הוא האנשה של קוסמוס ואוצנטרי: בתחתית ישנו עולם החומר, מציאות הכפופה לציר הזמן. מעליו בנוי מערך של "אופנים", הם ה"גלגלים" של אריסטו, האחראים למהוויות התנועה העל-זמנית של גרמי השמים. מעליהם מצויים יצורי האש, השרפים (כוכבי הלכת) וחיות הקודש (הנמנים לנו כקווי מתאר של קונסטלציות כוכבים), ולצידם "צבא השמיים" כולו.
- אמנים אוהבים לצייר את חיית הקודש כיצור זקוף, מפלצת שצווארה נחלק לארבעה ראשים. ולא היא. ראשית, המקרא עצמו אומר על לוחמים עזי נפש כי "פני אַרְיֵה פְּנִיהֶם" (דברי הימים א' י"ב, ט), כלומר שמדובר באנרגיה שיוצאת מהם ולא בדיוקן מורפולוגי. שנית, דווקא ההבנה כי מדובר בגרמי השמים מפשטת את התמונה; כמו ארבע חיות הקודש
- באסטרוולוגיה הסינית, כל אחד מארבעת פני המרכבה (=ארבעה צדדים, לא ראשים) מייצג אחת מרוחות השמים, ואת כוחה הקוסמי של אותה רוח: רוח אדם, רוח אריה, רוח שור ורוח נשר. כך מצינו ביחזקאל "פני (דרך) צפון" ו"פני (דרך) דרום", בירמיהו "פני צפונה", בדברי הימים "פני מזרח", ובתריסר הבקך שהעמיד שלמה המלך במעגל מתחת לכיור: "שלישה פנים צפונה ושלישה פנים ימה ושלישה פנים נגבה ושלישה פנים מזרחה" (מלכים א' ז, כה).
- את ארבע הרוחות של חיות הקודש ממחישה שיטת אבן עזרא לגבי מחנה ישראל (במדבר ב'), שלפיה חנו תריסר השבטים במעגל סביב המשכן כתמונת ראי לתריסר המזלות סביב מערכת השמש. תריסר השבטים חולקו לארבעה מקבצים, לפי מודל פני המרכבה: המקבץ הקיצי לפני צפון הונהג על ידי ראובן, שסמלו רוח אדם. המקבץ האביבי לפני מזרח הונהג על ידי יהודה שסמלו רוח אריה, המקבץ הסתווי לפני מערב הונהג על ידי יוסף שסמלו רוח שור, והמקבץ החורפי לפני דרום הונהג על ידי דן שסמלו רוח נשר – "עד שידמו לכרובים שראה יחזקאל". השיך של שבט דן לפני הנשר מחזק את ההבנה כי מדובר בפני השרץ (כפי שעולה מויקרא יא, ג), מכיוון שיעקב מתאר חיית-דגל זו של דן כ"נָחֵשׁ עֶלְיָ דָרָךְ" (בראשית מ"ט, יז).
- 12 מערכת ההפעלה של התודעה – כלומר נשמת האדם" הטמונה בעולם החי – כיוונית מעצם טבעה. וכך משורר דוד "אַחֲזֹר וְקָדַם צִרְתָּנִי" (תהילים קל"ט); אַחֲזֹר – חָשַׁךְ, וְקָדַם – אֹר. הערפל "אֲשֶׁר שָׁם הָאֱלֹהִים" שוכן מאחורי ערפנו, כמו שמאחורי גב הכרובים נסתה כיסא הכבוד. על רעיון היות האדם מיקרוקוסמוס נאמר רבות (ראו ויקיפדיה על "איש הזודיאק").
- 13 לפני התפתחות איברי הרבייה המגדריים (=פיצול האדם) החושים עדיין בשלבים "עוריים": הם מזהים מישוש, חום וקור, כאב, שיווי משקל ושמיעה. החושים הגבוהים יותר, אלו שכבר מחייבים אינטליגנציה, מתפתחים לאחר השלמת עמוד השדרה (שלב שעוקב מיידי את בידול איברי הרבייה); בטקסונומיה שלנו אלו כבר חושים "נחשיים" של היום החמישי. לפי הקדמונים, מאחורי כל חוש עומד כוכב או מערך כוכבים – "חיית" זודיאק. אי לכך ניתן לשער כי גם מתן השמות בגן העדן מתייחס ל"התחשמלות" ההכרה המתעוררת בעולם החי ויכולתה להעניק סימול קוגניטיבי למגוון המידע החושי ש"מגיע" ממערך המאורות המיוצג סמלית כ"כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה וְ...כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם".
- 14 מפורש במקרא כי הארבה, לדוגמה, בגדר עופות; תת: הקטגוריה "ציפור" מופיעה לראשונה בתיבת נוח של יום שישי, המיקום הנכון בשבילה באבולוציה.
- 15 לכן צמחים במקרא לעולם לא מתיים, רק נובלים ויובשים, להבדיל משפות לעז.

- רמב"ם, פירוש למשנה, אבות ה, ב. 21
- בבחינת כפירים שואגים "לְבַקֵּשׁ מֵאֵל אֲכֻלָּם" (תהילים ק"ד). 22
- להבדיל מדיבור, שמייוחד בתנ"ך לבני אדם, אמירות שייכות גם בבבעלי חיים: "וַיֹּאמֶר יי לְדָג, וַיִּקְרָא אֶת יוֹנָה" (יונה ב', יא). פעולה זו אוטומטית כמו "וַיֹּאמֶר אֶל-לֵהִים יְהי אור". לכן חשוב שהאישה לא "נכחה" כאשר האל אמר לאדם לא לאכול מפרי הדעת. הראשון "לדבר" חזרה אל האל הוא אברהם בדיון על גורל סדום. הוא ושרה הם גם ראשונים במקרא שיש ביניהם דיאלוג. לפני כן, "וַיֹּאמֶר קָיִן" זו נביחה, כשם שנשי למך לא יכולות היו להגיב לשירת ליבו. 23
- היתר לאכול בשר מחייב הסתייגויות לגבי אכילת דם. הסתייגויות אלו אינן באופי התקציר של פרק א' ולכן הושמט ממנו, מתוך השיחה עם נוח, ואזכור ההיתר הזה. 24
- יי לְמַבּוּל שֶׁבַת: תפילות השבת רוויות ברמזים הקושרים אותה עם סוף המבול. בתפילת "יוצר המאורות" של שבת משולב פיוט הקובע כי "ביום השְׁבִיעִי נִתְעַלָּה וַיֵּשֶׁב עַל כֶּסֶף כְּבוֹדוֹ... וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִשְׁבַּח וְאֹמֶר מִזְמוֹר שִׁיר לַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי". מצד אחד תפילה זו מהדהדת את הישיבה שלנו בשבת, כמו שנאמר בציווי "שֶׁבִי אִישׁ תַּחְתָּיו... בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי" (שמות ט"ו, כט). מצד שני התפילה מפרשת בכך את מזמור כ"ט בתהילים, הנאמר בקבלת השבת: "יי לְמַבּוּל (לתום המבול) יֵשֶׁב (על כֶּסֶף כְּבוֹדוֹ), וַיֵּשֶׁב יי (ביום השְׁבִיעִי) מִלֶּךְ לְעוֹלָם". ובהמשך המזמור: "קול יי על הַמַּיִם... יי על מַיִם רַבִּים" – כלומר מי המבול. תפילת יוצר ממשכיח ומחברת בין הכתרה זו למזמור צ"ב בתהילים, הפותח במילים "מִזְמוֹר שִׁיר לַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי". ובמה עוסק המזמור הייעודי ליום השבת? במפתיע, בהכחדת הרשעים: "בְּפִרְחֵי רִשְׁעִים כְּמוֹ עֵשֶׂב... לְהַשְׁמָדָם עֲדֵי עַד". מפתיע עד שנוכרים בהכחדת הרשעים במבול. המזמור מסתיים ברמז ישיר לנוח, בהיותו הדמות המקראית היחידה שזוכה לתואר צדיק: "צַדִּיק כְּתָמָר יִפְרַח". וכמו כדי להסיר ספק, מחזק המזמור ההמשכי את אותו מוטיב: "נִבְּחֵן כְּסֶאֱךָ מֵאֵז (מתום המבול)... מִקְלוֹת מַיִם רַבִּים אֲדִירִים, מִשְׁבְּרֵי יָם! – (יותר מכל הקולות האלה) אֲדִיר בְּמַרוֹם יי". 25
- גם את ספר חנוך מנייני לקרוא כמשל אבולוציוני – "נולד פר ויהי לאדם". נוח מתואר שם כברייה "אלוהית", מדברת, מסוג חדש. 26
- "ובקול דממה דקה אומרת חכמת ישראל הקבלה (שער המצות לאר"י ז"ל דפו"י דף צט, דפו"י דף מב): מדרגת החי דלעתיד לבא תהיה כבחינת הַמְּדַבֵּר דעכשיו, על ידי עליית העולמות" (הרא"ה קוק, חזון הצמחונות והשלום, י"ח). 27
- הציווי המקורי לא היה מוסרי אלא טבעי. ה"אדם" הראשון לא יכל להפר את הציווי שלא לאכול מעץ הדעת, כמו שהדג בספר יונה לא יכול להימנע מציות לציווי להקיא את הנביא ליבשה. 16
- "מצאנו 37 מאמרים שבהם מיוחסים לוחלים תכונות של חרדה, ריגוש, פחד, תסכול, כאב, מתח וסבל" (10:9 Oct 2019 Animals (Basel)). יש אינדיקציות גם לאפשרות שווחלים חולמים. לגבי התפתחות ההכרה אצל חולייתנים ראו Todd E. Feinberg and Jon Mallatt, "The evolutionary and genetic origins of consciousness in the Cambrian Period over 500 million years ago", *Frontiers in Psychology*, 4.10.2013. (מקוון). 17
- לגבי תקשורת קולית בחולייתנים קמאיים ראו Gabriel Jorgewich-Cohen et al., "Common evolutionary origin of acoustic communication in chonate vertebrates", *Nature Communications*, 25.10.2022. (מקוון). לאחר האכילה מעץ הדעת לא האל התהלך בגן, רק קולו – כמו הד קולו מרחוק של הדוד הקורא לאחובתו להתעורר בשיר השירים, הד שדילג וקיפץ בגיאות; כמו הקול הדופק, כלומר המתנשף, שחדר לחלום שלה. כאשר החלה ההכרה לשמוע קריאה זו לערות, נִבְּבָאנוּ בין עצי הגן כמו יונה המליטה ראשה בכנפה "בְּסִטְרֵי הַמְּדֻרְגָה". כל שיר השירים הוא פרשנות של שלמה לסיפור גן העדן; להתעוררות התודעה מתרדמת האדם – לזאת יִקְרָא שוֹלְמִית כי מִשְׁלָמָה לִקְחָה זֹאת. כאשר שלמה קורא לה "אֲחֹתִי לֵקְחָה" הוא מכוון להיות כלתו של אדם הראשון גם תאומתו. על כך, בתקווה, במאמר עתידי. 18
- עם המעבר ליבשה נוסף ממד קיומי "רוחני" בעולם החי, כלומר – במונחי המקרא – קיום רגשי, אישיותי וחברתי, כזה אשר שייך ביונקים וציפורים. יסוד הרוח (והירח) מקורו ב"רווח" בין שמים וארץ, והוא קשור לשימוש בריאות ולמוח הלימבי. נשימה זו היא מקפצה תודעתית; אנו מודעים לה, ולעיתים אף שולטים בה, בצורה שלא ניתן לומר שקיימת לגבי מחזור הדם או העיכול. מרכיב הרוח באדם נוסף על הגוף אשר מיסוד העפר ("עצמי ובשרי") = שלד-עץ+גוף; מחזור הצומח, עיכול ופריון, ועל הנפש אשר מיסוד המים (מחזור הדם והמוח הווחלי, שייך אף בחרקים). הנשמה האנושית, *noûs* ביוונית, היא מיסוד האש (המערכת העצבית והמוח המילולי). אין במקרא שימוש בשורש נש"מ לציון נשימה במובן המודרני. 19
- משלים הם חלק משפת התנ"ך: אמציה נמשל לחוץ (מלכים ב, י"ד), אבימלך נמשל לאטד (שופטים ט'), עם ישראל נמשל לכרם (ישעיהו ה'), בספר דניאל נמשלה כל אומה לחיה אחרת, ועוד. 20